

Modernost i klasična sociologija: Ambivalentnost klasične sociološke teorije

KREŠIMIR ŽAŽAR
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet, Zagreb
e-mail: kzazar@ffzg.hr

UDK: 316.28
316.4
Pregledni rad
Primljeno: 16. srpnja 2008.

Veza između modernosti i klasične sociologije osnovni je tematski okvir ove rasprave. U radu se pokazuje da se sociologija kao distinktivna znanstvena disciplina pojavljuje kao odgovor na društvenu krizu s kojom se suočava moderno društvo. Industrijalizacija i političke revolucije dva su osnovna pokretačka mehanizma koja dovode do konstituiranja modernog društva. Stoga se u radu osobita pozornost posvećuje društvenom kontekstu u kojem se pojavljuje sociološka misao. Osim toga, pokazuje se da je sociologija formirana pod utjecajem dvaju suprotstavljenih intelektualnih pravaca. Iako su na klasičnu sociologiju znatno utjecale prosvjetiteljske ideje, ideologija konzervativizma prvim je sociolozima bila temeljni izvor inspiracije. Utjecaj dvaju proturječnih misaonih orijentacija manifestira se u ambivalentnosti klasičnih socioloških teorija. Naime, iako se klasična sociologija kritički odnosi prema diferentnim fenomenima modernog društva, ipak se u potpunosti ne prihvaća konzervativna pozicija jer se smatra da su društveni procesi ireverzibilni pa restauracija prijašnjih društvenih struktura nije moguća niti poželjna. Dvojnost tradicionalnih i modernih vrijednosti prožima cjelokupnu klasičnu sociološku teoriju. U nastavku rada pokazali smo kako se ovaj dualitet očituje u djelima pojedinih izabranih sociologa: Comtea, Spencera, Durkheima, Tönniesa i Webera. Iznimna važnost klasične sociologije i njezina neupitna aktualnost podvlače se u ključnom dijelu teksta.

Ključne riječi: MODERNOST, INDUSTRIJALIZACIJA, POLITIČKE REVOLUCIJE, PROSVJETITELJSTVO, ANTIPROSVJETITELJSTVO, KONZERVATIVIZAM, PARADOKS SOCIOLOGIJE

1. UVOD

Ono što nam je detaljnijem upoznavanjem sociološke problematike sve više počelo privlačiti pozornost jest pitanje zašto se sociologija, i s kojim ciljevima, pojavila upravo u određenom historijskom trenutku tijekom prvih desetljeća 19. stoljeća? Pokušavajući odgovoriti na to pitanje, sve očitijom postaje povezanost sociologije i modernosti. Sociologija se pokazuje eminentno modernim fenomenom. Stoga smo u ovom radu odlučili ispitati relaciju rane sociologije i modernosti, odnosno, sociologije i modernog društva koje predstavlja empirijsku dimenziju modernosti. Osobito nam se zanimljivima čine pitanja: kako prvi sociolozi definiraju i pojmovno artikuliraju moderno društvo? Potom, koja su, prema njima, ključna obilježja modernog društva i na koji način vrednuju, pozitivno ili negativno, njegove pojedine značajke? Također nam se zanimljivim čini ispitati koja idejna rješenja i projekte nude za uklanjanje mogućih negativnih društvenih pojava? Spomenuta pitanja, i još neka ovima implicirana, ocrtavaju širi okvir unutar kojega se odvija naša rasprava.

No, prije nego započnemo s raspravom, treba dati preciznija određenja pojedinih pojmova. Tako *klasičnom sociologijom* označavamo sociologiju koja se pojavljuje u nje-

zinu velikom formativnom razdoblju između 1830. i 1900. godine (Nisbet, 2005:4–5). Na nekim mjestima u radu umjesto “klasični sociolozi” koristimo se izrazima “rani” ili “prvi” sociolozi te ove jezične formulacije treba smatrati sinonimima. Također se može primijetiti da na pojedinim mjestima govorimo o “klasičnim sociološkim teorijama” dok katkad upotrebljavamo izraz “klasična sociološka teorija”. Oba izričaja smatramo posve legitimnima. Iako unutar klasične sociologije postoji više teorijskih pristupa, jedinom se koristimo s namjerom naglašavanja njihovih zajedničkih obilježja.

Budući da bi razmatranje odnosa svih relevantnih društvenih mislioca iz ovog razdoblja prema modernosti u velikoj mjeri nadmašilo namjere našeg rada, prisiljeni smo učiniti određenu selekciju. Dakako da jedan ovakav izbor donekle uvijek sadržava izvjesnu dozu arbitrarnosti, ali pri odabiru sociologa čija ćemo teorije razmatrati trudili smo se rukovoditi stanovitim kriterijima. Ponajprije je to bila njihova relevantnost, heuristički značaj i utjecaj koji su izvršili na današnju sociologiju. Tako smo svoju pozornost usmjerili na ideje petorice relevantnih sociologa: Comtea, Spencera, Durkheima, Tönniesa i Webera. Iščitavanjem njihovih originalnih tekstova i sekundarne literature nastojali smo ustanoviti kako oni tematiziraju fenomene modernog društva. No, osim toga, kao vrlo važnu dimenziju ističemo širi socijalni kontekst i idejni okvir unutar kojih se pojavljuju njihova razmišljanja o modernom društvu. Ovaj moment vrijedi osobito istaknuti; dakle, u ovom ćemo radu nastojati pokazati da su određeni društveni i intelektualni faktori iznimno utjecali na formiranje klasičnih socioloških teorija. Prema tome, za razumijevanje samog teksta, nužno je i poznavanje konteksta u kojem on nastaje (Mimica, 1999).

Pritom se ponajprije misli na epohalne promjene koje su rezultirale iščezavanjem tradicionalnog i konstituiranjem modernog društva. Osim toga su od iznimnog značenja ideološke kontroverzije koje se reflektiraju i u teorijama klasičnih sociologa te u velikoj mjeri određuju njihov karakter. Analizom tekstova klasičnih sociologa utvrdili smo njihov *ambivalentan* odnos prema modernosti. Drugim riječima, kod razmatranih autora zamjetno je dvojako shvaćanje modernog društva. Iako se s jedne strane prema njemu negativno odnose, ipak uviđaju i neke njegove svijetle strane. No, prije nego što se mislima izabranih sociologa podrobnije pozabavimo, trebamo vidjeti kakav je društveni i intelektualni horizont u kojem nastaju njihove ideje. Prije svega pak moramo vidjeti što se to obično podrazumijeva pod modernošću.

2. POJAM MODERNOSTI

Historijat pojma modernost počinje u kasnoj antici pojavom imenice *modernitas* (“današnje vrijeme”). U svome prvotnom značenju izraz *modernitas* je imao funkciju puke kronološke oznake (Habermas, 1988:13). Prema Calinescu, etimologiju pojma modernost primjerenije je izvoditi iz riječi *modernus*. Lingvističke su analize potvrdile da riječ *modernus* ima rano medievalno podrijetlo. Pridjev i imenica *modernus* izvedena je iz priloga *modo*, što znači nedavno, upravo. U ondašnjem latinskom rječniku “Thesaurus Lingue Latinae” stoji da riječ *modernus* znači *qui nunc, nostro tempore est, novellus* i *praesentaneus* u opreci prema antinomu *antiquus* (Calinescu, 1988:23). Potreba za riječju *modernus* pojavila se sa sve većim vremenskim odmakom od antike. Kako je antika postajala sve starijom, očitija je bila potreba za izrazom koji bi

označavao nove tendencije u umjetnosti, osobito u književnosti. Rješenje se pronašlo u neologizmu *modernus* tijekom 6. stoljeća. U kasnijim se stoljećima pojavljuju pojmovi *modernitas* (“moderna vremena”) i *moderni* (“današnji ljudi”) koji se od 11. stoljeća etabliraju u europskim jezicima.

Novo poglavlje razvoja pojma modernost počinje oko 1800. godine kad se sintagmama *modern times* u engleskom jeziku, odnosno *temps modernes* u francuskom, označava razdoblje od 1500. godine. U ovom trenutku izrazi *moderno* ili *novo vrijeme* gube svoju kronološku funkciju te im se istodobno atribuiraju značenje emfatički *novog* razdoblja (Habermas, 1988:10–11). Dakle, pojmovni sklop modernosti nije više samo deskriptivna kronološka oznaka, nego dobiva težinu novoga epohalnog razdoblja u opreci prema srednjem vijeku i još ranijoj antici.

Upravo je kraj 18. i početak 19. stoljeća razdoblje u kojem pojam modernosti prima i danas aktualno značenje. Intelktualni pokret prosvjetiteljstva i Francuska građanska revolucija dali su završni poticaj filozofsko-historijskoj artikulaciji modernosti. Period prijelaza iz 18. u 19. stoljeće označava početak najnovijeg vremena koje se na taj način odjeljuje i od novog vijeka. Taj je rez efektno prikazan kod Hegela. Naime, za Hegela moderno vrijeme znači, zapravo, najnovije vrijeme koje poetski izražava kao “divan izlazak Sunca”. To je ujedno i posljednja etapa u razvoju svjetske povijesti. U tom kontekstu i on upućuje na krucijalnu važnost prosvjetiteljstva i Francuske revolucije jer sa njima počinje sadašnjost, odnosno, *moderno doba* ili *modernost*.

Vrlo je teško dati jednoznačnu i općeprihvaćenu definiciju modernosti. Brojni su takvi pokušaji, ali ne postoje dva određenja koja obuhvaćaju identičan opseg pojma, nego diferentne definicije modernosti stavljaju naglasak na različite dimenzije modernosti. Ipak, postoji određen konsenzus oko sastavnica koje čine definiciju modernosti (Kalanj, 1990:67). S stajališta društvenih znanosti zasigurno je najzanimljivija analiza modernosti koju poduzima Touraine. Prema njemu, modernost označava difuziju produkata racionalne aktivnosti; znanstvene, tehnološke i administrativne aktivnosti čime je implicirana diferencijacija različitih društvenih sektora: politike, ekonomije, religije, umjetnosti, obitelji (Touraine, 1995:9). Modernost denuncira religiju i sve oblike transcendentnih autoriteta. Dakle, modernost karakterizira izražen proces sekularizacije.

Istodobno se događa augmentacija važnosti znanosti. Štoviše, ideja modernosti za znanost rezervira središnju ulogu u društvu (Touraine, 1995:9). Stoga se može reći da je ideja modernosti usko vezana uz ideju *racionalizacije*.¹ Racionalizacija je uzdignuta na razinu univerzalnog principa prema kojem se organizira društveni i privatni život. Konceptija modernosti uključuje ideju *modernizacije* koja uništava okvire tradicionalnog društva, iskorjenjuje njegove običaje, vrijednosti, vjerovanja i osjećaje. Prema tome, racionalizacija kao nužna odrednica modernosti također postaje spontan i nužan mehanizam modernizacije (Touraine, 1995:10). Tako se ideja modernosti ujedinjuje s procesom modernizacije (Touraine, 1995:10). Modernizacija se najlakše može odrediti kao dinamička komponenta modernosti, odnosno kao modernost u akciji (Touraine, 1995:28).

¹ Ovdje je vidljivo da se Touraine umnogome naslanja na Weberovu teorijsku poziciju. O Weberovu poimanju modernosti više će riječi biti nešto kasnije.

Osnovni nositelj modernizacije jest razum. Proces modernizacije nije iniciran aktivnošću nekoga prosvijećenog pojedinca ili određene društvene skupine, nego je dostignuće znanosti, tehnologije i obrazovanja, dakle razumske aktivnosti. Pred društvo se postavlja zadaća da razaranjem staroga vrijednosnog i običajnog sustava osigura prostor za odvijanje modernizacijskog procesa. Također se traži siguran i predvidljiv okvir nužan za odvijanje ekonomske djelatnosti. Naglasak se stavlja i na obrazovanje kompetentnih i savjesnih stručnjaka (Touraine, 1995:11).

Ideja modernosti nadalje ističe zahtjev da se intelektualna aktivnost zaštititi od političkih utjecaja i religijskih vjerovanja. Zakonske odredbe moraju biti impersonalne te jednako obvezujuće za sve građane. Javni administrativni aparat ne smije se koristiti radi osobne koristi fizičkih osoba. Modernost zahtijeva strogu distinkciju javne i privatne sfere (Touraine, 1995:10).

Koncept modernosti u najvećoj je mjeri razvijen pod utjecajem *prosvjetiteljstva* (Touraine, 1995:10–32). Taj snažni filozofski pokret zaslužan je za formiranje modernističke slike svijeta, čovjeka i društva. Prosvjetitelji polaze od bezgranične vjere u moć ljudskog razuma te smatraju kako se društvena zajednica može organizirati na potpuno razumskim načelima. Time se ujedno neprihvatljivima smatraju bilo kakve transcendentne legitimacije društvenog uređenja. Težnja prosvjetitelja bila je uspostava potpuno racionalnog društva u kojem razum ne bi upravljao samo znanstvenim i tehnološkim aktivnostima nego i međuljudskim odnosima. “Ideja da je društvo izvor vrijednosti, da je dobro ono što je za društvo korisno i da je sve što narušava njegovu integraciju i funkcioniranje zlo, je esencijalan element klasične ideologije modernosti” (Touraine, 1995:15).

Treba istaknuti da klasični koncept modernosti nije ograničen samo na sferu ideja. Moderno društvo empirijski je korelat modernosti. Drugim riječima, na fenomenološkoj razini, značajke modernosti manifestiraju se u modernom društvu. Ovaj moment je potrebno osobito istaknuti budući da je stav klasičnih sociologa prema karakteristikama modernosti ekvivalentan njihovu razmatranju različitih aspekata modernog društva.

Novi pogled na društvo i čovjeka prvenstveno je koncipiran u opoziciji prema srednjovjekovnim shvaćanjima. Modernističke misaone kategorije više su orijentirane prema odbacivanju obrazaca tradicionalnog društva nego što su usmjerene na pozitivno određenje novoga društvenog realiteta. Dakle, kritička funkcija je dominantna dok izostaje utopijska vizija nove društvene realnosti (Touraine, 1995:18–19).

3. DRUŠTVENI KONTEKST U KOJEM NASTAJE ZNANOST O DRUŠTVU

Nastanak sociologije kao distinktivne znanstvene discipline sredinom 19. stoljeća u prvom je redu motiviran korjenitim transformacijama u društvenom sustavu Zapadnog društva. Riječ je o dugotrajnim društvenim procesima koji svoju kulminaciju doživljavaju krajem 18. stoljeća i u prvim desetljećima 19. stoljeća, a koji su doveli do razaranja staroga feudalnog društvenog poretka utemeljenog na srodstvu, lokalnoj zajednici, agrarnom gospodarstvu, izraženom utjecaju religije i monarhijskom državnom ustrojstvu. Kao supstitut starom društvenom poretku konstituira se moderno društvo.

Pred nas se, stoga, postavlja zadaća da identificiramo društvene procese koji su doveli do nastanka modernog društva.

Ponajprije treba izdvojiti dva procesa od fundamentalnog značaja: *industrijsku revoluciju* i *političke revolucije* (Nisbet, 2005:21–44). Sve ostale promjene u većoj su ili manjoj mjeri inducirane dvjema revolucijama.

Prema Nisbetu moguće je izdvojiti pet aspekata industrijske revolucije koji su prvim sociolozima bili najzanimljiviji i najinspirativniji za formiranje prvih socioloških koncepata i teorija: položaj radničke klase, transformacija vlasništva, urbanizacija, tehnologija i tvornički sustav (Nisbet, 2005:23–31). Nisbet smatra kako je od svih ovih dimenzija od najvećeg značenja za sociologiju pitanje radništva. Po prvi put u europskoj povijesti položaj radničke klase postaje predmetom moralnih i znanstvenih rasprava. Bez obzira s koje ideološke pozicije dolazila ocjena novoga ekonomskog sustava, njihova zajednička kritika bila je usmjerena na degradaciju rada i cijele radničke klase, na znatno osiromašenje i pauperizaciju radnog stanovništva, na eroziju društvenog statusa i ugleda radnih ljudi. Istodobno s osiromašenjem dijela stanovništva zbiva se i bogaćenje nove klase industrijalaca. Osim toga dolazi i do promjene karaktera interpersonalnih odnosa. Na mjesto patrijarhalnih, feudalnih obrazaca ophođenja temeljenih na uzajamnom poštovanju i uvažavanju ljudi, nastupaju sebičnost i egoizam zasnovani na ekonomskom interesu (Nisbet, 2005:24–26).

Drugi aspekt industrijske revolucije čije odjeke nalazimo u ranoj sociološkoj teoriji jest pitanje vlasništva. Tijekom velikih građanskih revolucija konfiscirano je vlasništvo feudalne aristokracije koja je desetljećima imala privilegirano pravo na zemljišne posjede. Uz promjene agensa vlasništva mijenja se i sama narav vlasništva. Naime, tijekom industrijske revolucije pojavljuje se impersonalni tip vlasništva u obliku dinonica i vrijednosnih papira koje su sredstvo manipulativnih transakcija na otvorenom tržištu (Nisbet, 2005:26–27).

Fenomen urbanizacije treći je aspekt industrijske revolucije koji ostavlja dubok dojam na razvoj pojmova i koncepata rane sociologije. Korespondentno ekspanziji industrije dolazi i do masovnog preseljenja stanovništva u gradska naselja.² Takav erupativan pritisak na urbane sredine i stihijsko širenje gradova izazvalo je brojne probleme; od katastrofalnih higijenskih uvjeta, neprikladne komunalne infrastrukture, bijede, sve do gubitka osjećaja pripadnosti lokalnoj zajednici (Nisbet, 2005:28).

Posljednja dva aspekta industrijske revolucije, tehnologija i organizacija proizvodnje u tvornicama, također su bili predmet brojnih rasprava i teorijskih kontroverzija.

Velike političke, odnosno, građanske revolucije, osim industrijske revolucije, predstavljaju drugu dimenziju društvenog univerzuma koje označavaju prijemnicu od tradicionalnog prema modernom društvu. Francuska revolucija koja započinje 1789. godine, i u različitim se etapama odvija do 1795. godine, paradigmatički je primjer građanskih revolucija. Posrijedi je doista iznimno složen društveni događaj koji uključuje brojne dimenzije. No, treba istaknuti da je Francuska revolucija ponajprije ideološka

² Monumentalne razmjere ove migracije možda najbolje možemo ilustrirati podatkom da je u razdoblju između 1801. i 1850. broj stanovnika Manchestera sa 70.000 porastao na 300.000 (Nisbet, 2005:28).

revolucija (Nisbet, 2005:31, 33). Francuska je revolucija postulirala posve nov sustav društvenih vrijednosti. Krilatica “sloboda, jednakost i bratstvo” izražava načela demokratskog poretka zasnovanog na jednakopravnosti građana pred zakonom i načelnoj mogućnosti da svi ljudi participiraju u obnašanju vlasti.

Za razliku od industrijske revolucije koja je u prvom redu zahvatila ekonomsku sferu, građanske su revolucije bile sveobuhvatne. Legislativne odredbe donesene tijekom Francuske revolucije odnose se na sve aspekte društvenog života (Nisbet, 2005:31). Već smo upozorili na konfiskaciju zemljišta. Tim je činom jasno dano do znanja da zemlja ne pripada povlaštenim staležima, nego da je mogu (i moraju) uživati svi građani.

Zakoni doneseni u vrijeme Francuske revolucije u velikoj su mjeri prouzročili promjene i u okviru obitelji. Zakonodavci su polazili od postulata da i unutar obitelji ideal jednakosti i individualnih prava mora biti neupitan. Stoga je u legislativni sustav uvedena institucija razvoda.³ Nadalje, ukinuto je tradicionalno pravo primogeniture i hereditarni princip nasljeđivanja obiteljskog dobra te od sada sva djeca imaju jednako pravo na nasljedstvo (Nisbet, 2005:37–38).

Uspostavom novoga društvenog i državnog uređenja izričito se zabranjuje udruživanje ljudi u korporacije. Ponajprije se to odnosilo na gilde i trgovačka udruženja, a ubrzo se zabranjuju bilo kakvi slični oblici udruživanja (Nisbet, 2005:36–37).

Još jedna tekovina revolucije bila je uspostava novoga administrativnog sustava. Također se uvode i nove mjerne jedinice za duljinu i težinu, a krajnji simbolički izraz težnje za radikalnim raskidom sa starim režimom jest reformiranje kalendara s novim imenima dana i mjeseci (Nisbet, 2005:39–40).

Razaranje tradicionalnoga patrijarhalnog poretka i konstitucija modernog društva ostavili su vrlo dubok dojam na sve filozofe i društvene teoretičare 19. stoljeća, pa tako i na sociologe. Taj je dojam bio još i pojačan iznenadnošću i silinom revolucionarnih zbivanja. Učeni ljudi tog vremena doslovce su bili šokirani nemirima, terorom, nasilnim dekapitacijama, giljotiniranjima i, općenito, dekorom u kojem se odvijala revolucija. Možda ih je više od svega zabrinjavala moralna erozija i difuzija društvenih vrednota u postrevolucionarnom razdoblju.

“Fundamentalne ideje europske sociologije mogu se najbolje razumjeti kao odgovori na problem poretka formiranog početkom 19. stoljeća nakon propasti starog režima pod naletom industrijalizacije i revolucionarne demokracije. To je jedini ključak koji se može izvući kad se pogleda karakter ideja, narav djela u kojima se te ideje pojavljuju, i relacija ideja i djela prema tom vremenu” (Nisbet, 2005:21). Ova je Nisbetova misao od presudnog značaja i za ovu raspravu. Naime, i mi držimo da se sociologija pojavljuje kao reakcija na fenomen modernog društva. Od ključnog je značaja imati na umu da je sociologija nastala upravo kako bi identificirala, definirala, teorijski i pojmovno artikulirala i analizirala novonastalo stanje te ujedno ponudila neka rješenja za prevladavanje određenih problema koje je deriviralo moderno društvo.

³ Ubrzo je broj razvoda nadmašio broj sklopljenih brakova (Nisbet, 2005:37).

4. IDEJNI OKVIR U KOJEM SE RAZVIJA SOCIOLOŠKA TEORIJA

Idejna matrica sociologije formirana je pod utjecajem dviju relevantnih ideoloških struja dominantnih na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće: *prosvjetiteljstva* i *konzervativizma*. Upoznavanjem klasičnih socioloških teorija evidentnim postaje njihova heterogenost i ambivalentnost budući da su sazdate od dviju, po mnogo čemu, suprotstavljenih ideoloških pozicija. Ova dva misaona horizonta na kontrarne načine interpretiraju i verificiraju značajke modernosti.

Nekoliko natuknica o relevantnosti prosvjetiteljske misli već smo prethodno istaknuli. Filozofija prosvjetiteljstva svoje korijene vuče iz novovjekovne racionalističke filozofije. Riječ je o osebujnom idejnom i intelektualnom pokretu čija je obilježja teško sumirati i komprimirati u jednu definiciju. Inzistiranje na autonomiji uma osnovni je zahtjev prosvjetiteljstva. Tek racionalnom spoznajom i samostalnim mišljenjem moguće je razrušiti mitove, prevladati predrasude te društvo utemeljiti na umnim principima. Prosvjetiteljski svjetonazor odiše izraženim individualističkim racionalizmom. Težnja za oslobađanjem prirodnog, razumom obdarenog pojedinca od starih društvenih veza i sputavajućih tradicija obilježje je karakteristično za razdoblje prosvjetiteljstva (Nisbet, 2005:8).

Prosvjetiteljska je misao umnogome pridonijela oblikovanju sociološke teorije na način da je definirala neke od osnovnih kategorija sociološkog rezoniranja (Ray, 1999:10). Možemo izdvojiti četiri aspekta prosvjetiteljstva koja su imala izravne implikacije za nastanak sociologije: kritika religijskog načina mišljenja, ideja napretka, inzistiranje na znanstvenom i društveno korisnom znanju te postulat vladavine razuma (Ray, 1999:12–19).⁴

No, iako je prosvjetiteljstvo sa svojim različitim ograncima znatno utjecalo na formiranje sociološke misli, na klasičnu sociološku teoriju još je više utjecala ideologija

⁴ Prosvjetitelji su zauzimali izrazito negativan stav spram institucionalne religije. Prema njima, napredak ljudskog roda moguć je samo uništavanjem institucionalne snage crkve. Istodobno se smatralo da empirijsko znanje i općenito racionalna spoznaja vode poboljšanju životnih uvjeta čovječanstva kao cjeline. Apoteozom razuma i odbacivanjem apstraktne spekulacije otvoren je prostor za razumijevanje društva kao čovjekova produkta što je pozicija od ključnog značenja za sociološku znanost.

Ideja progressa zasniva se na linearnoj koncepciji povijesti koja počinje primitivnim stadijem u kojem su ljudi intelektualno i moralno na primitivnoj razini, a tijekom stoljeća odvija se kontinuirano usavršavanje čovjeka kao vrste. Progres ljudske vrste ima odlike univerzalne kozmičke zakonitosti i ireverzibilan je. Konture toga društva, u kojem iščezavaju svi oblici neravnopravnosti i diskriminacije, teoretičari progressa prepoznaju u svom vremenu.

Inzistiranje na znanstvenom i društveno upotrebljivom znanju temeljenom na empirijskim istraživanjima treći je aspekt prosvjetiteljstva koji je ostavio znatan trag u sociološkoj teoriji. Osim Newtonove fizike, za ustanovljavanje metodoloških koncepata sociologije, bio je relevantan razvitak načela klasifikacije u fiziologiji i drugim prirodnim znanostima.

Četvrta dimenzija prosvjetiteljstva koja je utjecala na razvoj sociološke teorije bila je vladavina razuma. Riječ je o poziciji koja nasuprot praznovjerju, strahu te vladavini zasnovanoj na ropstvu, despotizmu i rasnoj diskriminaciji, ustrajava na univerzalnim prirodnim pravima ljudi. Također se zagovarala rasprostranjenost sustava obrazovanja i opća emancipacija ljudskog uma. Iz te su konstelacije mišljenja proizlazili zaključci da su društvene konvencije podložne promjeni te da nisu dane božanskom objavom, da je napredak društvene organizacije ne samo moguć nego i poželjan, da svi reformski zahtjevi trebaju biti racionalni zasnovani i proizlaziti iz poznavanja ljudskih potreba te, naposljetku, da u procesu reformiranja društvenih institucija vodeća uloga mora biti dodijeljena intelektualcima. Prema tome, prosvjetiteljstvo je ranu sociološku misao nadahnulo i reformističkim etosom (Ray, 1999:12–19).

konzervativizma (Nisbet, 2005:11–16). Dok je prosvjetiteljska misao fundirala idejnu osnovicu modernosti, konzervativizam je supstancijalno antimodernistički usmjeren. Konzervativizam se pojavljuje početkom 19. stoljeća kao neposredna reakcija na industrijsku i Francusku građansku revoluciju te na prosvjetiteljstvo kao njihov misaoni supstrat. Budući da je filozofija konzervativizma s prijezirom i mržnjom pobijala sve prosvjetiteljske ideje, može se reći da konzervativci na početku 19. stoljeća stvaraju određenu vrstu *antiprosvjetiteljstva* (Nisbet, 2005:12).

Konzervativizam se ponajprije može razumjeti kao napad na individualizam i njegove političke, ekonomske i kulturne dimenzije. Naime, napad na prosvjetiteljski individualizam zasnivao se na tvrdnji o prvenstvu društva i njegovih tradicionalnih institucija nad pojedincem.

Istodobno s odbacivanjem modernosti i svih njegovih tekovina konzervativna je ideologija slavila sliku srednjovjekovnog društva. Temeljni etos konzervativizma jest tradicija – esencijalno srednjovjekovna tradicija (Nisbet, 2005:11). Prema tome, prosvjetiteljski koncept modernosti konzervativci supstituiraju konceptom medievalnih tradicionalnih društvenih institucija i sustava vrijednosti za čiju se restauraciju vatreno zalažu. Ovaj *revival* srednjovjekovlja iznimno je opsežan te obuhvaća sve kulturne i intelektualne sfere, od filozofije, teologije, pravne znanosti, historiografije, do književnosti. Međutim, revitalizacija srednjovjekovlja najsnažnije je i najsustavnije izražena u sociologiji (Nisbet, 2005:9).

“Osobito je uska veza srednjovjekovlja sa sociologijom” (Nisbet, 2005:15). U prvom redu interes sociologa za srednji vijek inspiriran je otkrićem medievalnih društvenih institucija, vrijednosnog sklopa, tema i struktura. To je bio ujedno i predložak konzervativne slike dobrog društva na kojoj su sociolozi formirali pojmovnu platformu za vlastiti odgovor na modernost (Nisbet, 2005:14).

I Nisbet podvlači ovu relaciju. Prema njemu, naime, fundamentalne ideje sociologije, zajednica, autoritet, status, sveto i otuđenje⁵ stoje u osnovi konzervativne orijentacije europske misli (Nisbet, 2005:8). Dakle, konceptualna i teorijska mreža sociologije ispletana je ponajprije od konzervativno obojenih pojmova.

Da slikovito sažmemo, sociologija je kao samostalna znanstvena disciplina iskovanana čekićem prosvjetiteljstva na nakovnju konzervativizma. Ovu dvojnost uvijek moramo imati na umu kad pristupamo razmatranju klasičnih socioloških teorija. No, pogrešno bi bilo taj ambigvitet sociologije izraziti isključivo dihotomijama prosvjetiteljstvo – konzervativizam, modernizam – antimodernizam. Ta se relacija u literaturi izražava na različite načine.

⁵ Nisbet izdvaja *pet idejnih jedinica* (“unit ideas”) sociologije: zajednica, autoritet, status, sveto i alijenacija. Riječ je o esencijalnim sociološkim idejama koje čine jezgru te znanstvene discipline i razlikuju je od ostalih znanosti te joj tako osiguravaju specifičnost i jedinstvenost. Promatrane zajedno sa svojim pojmovnim suprotnostima (zajednica – društvo, status – klasa, sveto – sekularno, alijenacija – progres) nastaju antiteze koje fundiraju temelje sociološke tradicije. Te se antiteze mogu interpretirati kao sažeti izrazi konfrontacije tradicije i modernosti, staroga društvenog poretka koji nestaje i novoga koji nastaje (Nisbet, 2005).

Tako Habermas razmatra *kritičke* i *konzervativne* zadaće sociologije (Habermas, 1980:294–311). Prema njegovoj interpretaciji, sociologija je od samog početka sazdana od dviju suprotstavljenih linija mišljenja. “Sociologija je kao nauka krize, znači, od početka rascijepana: ona je podjednako proizašla iz duha revolucije kao i restauracije; svaka od stranaka građanskog rata nju je reklamirala za sebe” (Habermas, 1980:300).

Imanentnu ambivalentnost sociologije Gouldner izražava kao suprotstavljenost *klasicizma* i *romantizma*. Prema njemu, riječ je o dvjema temeljnim strukturama društvene znanosti (Gouldner, 1980:319–361).

Romantičarski pokret odbacuje prosvjetiteljski racionalizam i usmjerenost na znanost i tehnologiju. Umjesto toga naglasak se stavlja na određene tradicionalističke elemente. Stoga ne treba čuditi da je romantizam prožet stanovitim religioznim obilježjima. Osim izvjesnih tradicionalističkih komponenti, romantizam sadržava i određene antitradicionalističke elemente. Oni se ogledaju u pobuni romantičara protiv vlastitog kulturnog *establishmenta* i dominantnih normi u sferi kulture (Gouldner, 1980:325).

Gouldner nastoji pokazati da se sociologija pojavljuje kao dio širega romantičarskog pokreta za kulturnu obnovu. Svoju tezu potkrepljuje tvrdnjom da pozitivizam Saint-Simona i Comtea sadržava i svoju romantičarsku dimenziju. Pritom ponajprije misli na pozitivistički pokušaj ujedinjivanja znanosti i religije. Francuski je pozitivizam, nastavlja Gouldner, neka vrsta kompromisa koja nastoji pomiriti težnju za društvenim progresom i razvojem znanosti i tehnologije s jedne, te težnju za uspostavom reda i socijalne kohezije, s druge strane (Gouldner, 1980:332). Ovaj rascjep postoji i u razmišljanjima pojedinih utjecajnih klasičnih sociologa, kao što ćemo u nastavku rada imati priliku vidjeti.

5. POZITIVIZAM AUGUSTEA COMTEA

Budući da je živio prvoj polovini 19. stoljeća Auguste Comte (1798 –1857) bio je neposredni svjedok umiranja feudalno-teološkog društva i stvaranja industrijsko-znanstvenoga društvenog poretka (Aron, 1968:64; Ray, 1999:36). Ocjenjujući karakter novog tipa društva, Comte izražava zabrinutost zbog velike političke i moralne krize s kojom se suočava moderno društvo (Comte, 1984:41–42). “Duboka i sve veća anarhija” (Comte, 1984:72) osnovno je obilježje cjelokupne društvene situacije. Budući da razvija koncept društva kao funkcionalno integrirane moralne cjeline (Ray, 1999:41), on traga za novim moralnim i duhovnim supstratom koji bi ispunio pukotine otvorene industrijalizacijom i revolucionarnim političkim potresima. Dakle, krucijalni uvjet socijalne reforme jest intelektualna reforma (Aron, 1968:64).

Iako Comte izražava negativne stavove prema empirijskoj pojavnosti modernog društva, što upućuje na njegovu konzervativnu stranu, on ne dijeli nostalgiju konzervativaca prema srednjovjekovnom poretku jer je povratak u prošlost nemoguć, a tranzicija prema industrijskom društvu neizbježna (Ray, 1999:39). Zamjetan je, dakle, Comteov antikonzervativizam i pristajanje uz progresivne ideje. Nasuprot mogućim restauratorskim zahvatima usmjerenim na obnavljanje srednjovjekovnoga feudalnog poretka, Comte pledira za reformu postojećih institucija modernoga industrijskog društva. No, treba naglasiti da reorganizacija društva mora biti utemeljena na znanstvenim osnova-

ma. Inzistiranjem na znanstvenoj proceduri i, općenito, racionalnoj aktivnosti, Comte se pokazuje kao sljedbenik tradicije prosvjetiteljstva te prati progresivni tijek intelektualnih i društvenih strujanja.

S ovih početnih pozicija ovaj mislilac poduzima zadaću zasnivanja sustava *pozitivne filozofije* koja se “jedina može smatrati solidnom osnovom društvene reorganizacije” (Comte, 1984:41). Svoj sustav pozitivnih znanosti Comte upotpunjuje znanošću koja se bavi proučavanjem društvenih fenomena. Riječ je o znanosti koju prvotno naziva socijalnom fizikom, a kasnije joj pridaje ime *sociologija*. Comte smatra da u njegovo vrijeme pozitivna filozofija, odnosno, znanstvena racionalnost i pragmatična primjena njezinih rezultata postaju osnovnom društvenom snagom. Stoga možemo ustvrditi da on moderno društvo pojmovno artikulira kao *pozitivističko društvo*. Prema tome, znanost i industrija ključne su karakteristike modernosti za Comtea.

Poredak i progres dva su osnovna pojma Comteove znanosti o društvu. Ovim su pojmovima zaokupljena i dva korespondentna dijela njegove sociologije: *socijalna statika* i *socijalna dinamika*. Socijalna statika proučava “uvjete života društva”, dok je socijalna dinamika zaokupljena “uvjetima zakona stalnog kretanja društva” (Comte, 1984:133).⁶ Nisbet ističe socijalnu statiku kao važniji dio Comteove sociologije. U socijalnoj statici, kao uostalom i u socijalnoj dinamici, u prvome se planu nalazi motiv zajednice. Prema Nisbetovoj interpretaciji, motiv zajednice ima centralnu poziciju u ranoj sociologiji a osobito se ističe u Comteovoj teorijskoj poziciji. (Nisbet, 2005:56). Za Comtea je, tvrdi Nisbet, restauracija tradicionalne zajednice pitanje moralne urgentnosti (Nisbet, 2005:57).

Aron stavlja naglasak na druge dimenzije Comteove misli. On smatra kako ideje nastale u ranoj fazi Comteova teoretiziranja nisu njegovo originalno djelo nego su izraz općeg raspoloženja tog vremena. Naime, stav da teološki način razmišljanja postaje stvar prošlosti i da ga zamjenjuje znanstveni način mišljenja bio je prevladavajući. Također se smatralo da feudalni sustav i monarhijsko ustrojstvo nepovratno nestaju a da nastalu prazninu popunjavaju znanstvenici i industrijalci. U toj društvenoj konstelaciji Comte zauzima vlastita stajalište prema novoj društvenoj zbilji. On podvlači središnje značenje industrije koja je konstituirana na znanstvenim načelima. Antagonizam između radništva i vlasnika Comte nije smatrao zabrinjavajućim, budući da ga je moguće razriješiti odgovarajućim reformskim zahvatima. Ovaj mislilac nije prihvaćao ni socijalističku, ali ni liberalističku ideologiju, nego je razvio svoju inačicu društva koja se može nazvati *menadžerskom* (Aron, 1968:74).⁷

⁶ Prema Comteu, statička je sociologija neka vrsta društvene anatomije čiji je predmet proučavanje uzajamnih akcija i reakcija koje neprestano jedni na druge vrše različiti dijelovi društvenog sustava (Comte, 1984:135). Vrlo je zanimljivo to da Comte pretpostavlja “očiglednu spontanu harmoniju koja uvijek mora nastojati vladati između cjeline i dijelova društvenog sistema” (Comte, 1984:140). Dakako da to stajalište rezultira određenim konzervativnim implikacijama, jer ne priznaje moguće sukobe između različitih dijelova društvene cjeline. No, ono nije u suprotnosti s njegovom težnjom za ukidanjem sukoba, nasilja i nemira koje se odvijaju u postrevolucionarnoj Europi.

⁷ Detaljniju analizu Comteovih, uglavnom ranih, razmišljanja o suvremenom industrijsko-znanstvenom društvu čitatelj može pronaći u (Aron, 1968:72–80). Iscrpnije razmatranje, inače vrlo zanimljivih pitanja, predaleko bi nas odvelo.

Kad je o Comteovoj sociologiji riječ, svakako treba naglasiti da se on nije zadržavao samo na opisu postojećeg stanja. Comte razvija projekt pozitivističkog društva. U njemu je dominantna uloga namijenjena eliti eksperata i znanstvenika (Ray, 1999:37). Međutim, iako je tijekom cijeloga života Comte isticao fundamentalnu ulogu znanosti u modernom društvu, u svojim kasnim radovima ponešto modificira vlastitu poziciju. Naime, potkraj života sve više naglašava značenje afektivne i etičke dimenzije čovjeka. Prema tom stajalištu, uspješna reorganizacija društva ovisi i o reformi osjećaja i vjeronjanja. Stoga se Comte prihvaća zadaće razrade pozitivnog morala i pozitivne religije koji čine osjećajne temelje društvene reforme (Fiamego, 1966:97). Upravo je u ovoj dimenziji njegova djela utjecaj konzervativizma najočitiiji.

Nisbet smatra da Comteova vizija pozitivističkog društva pokazuje velike sličnosti srednjovjekovnom društvu. Prema svim svojim obilježjima vizija pozitivističkog društva predstavlja “srednjovjekovlje bez kršćanstva” (Nisbet, 2005:58). I Ray ističe ovu kombinaciju tehnokratskih i konzervativnih ideja (Ray, 1999:41). No, možda je najbolji način da ocijenimo cjelinu Comteova djela navođenje sljedećeg citata: “Kao mislilac, Comte je tipičan primjer nedoumice na raskršću društvenih epoha, pa i filozofije. On je, s jedne strane, empirist-pozitivist, koji svijet hoće znanstveno, pozitivistički objasniti, čime se izražava nov stav prema svijetu, koji donosi nov način proizvodnje – kapitalizam; s druge strane, on se zaustavlja na tom pravcu i vraća se ponovno u staru, srednjovjekovnu mistično-religijsku skolastiku... ...Okovi stare misli srednjovjekovnog feudalizma nisu mu dopuštali da se pojavi kao mislilac nove, čisto pozitivne misli. Ipak, ovi nanosi mistike i religije nisu bili dovoljni da prevladaju nad novom, pozitivističko-empirijskom suštinom njegove misli” (Lukić u Comte, 1984:5). S ovom se ocjenom Comteove sociologije možemo posve složiti.

6. HERBERT SPENCER – “INDUSTRIJSKO DRUŠTVO”

I u sociologiji Herberta Spencera (1820 – 1903) postoji ambivalentan odnos prema modernosti. Njegova izričito liberalna politička pozicija i naglašavanje etosa individualizma nedvosmisleno ga uključuju u modernistička strujanja 19. stoljeća. No, s druge strane, određene implikacije koje proizlaze iz metodoloških koncepata njegove sociologije otkrivaju i Spencerovu konzervativnu, dakle, antimodernističku stranu. Naime, Spencer je predstavnik dviju utjecajnih orijentacija sociološke misli 19. stoljeća: *evolucionizma* i *organicizma*.

Evolucionistička teorija primarno je bila razvijana u biologiji gdje je objašnjavala razvoj organskih struktura od nižih oblika k višim. Bez obzira na različite varijante ove teorije (Supek, 1965:23–28) ideja evolucije bila je iznimno popularna te je primijenjena na brojna druga znanstvena područja, pa tako i na sociologiju.

Ovaj je trend u znanstvenim krugovima pratio i Spencer oblikujući vlastiti koncept evolucije. Prema Spenceru, evolucija je u svom prvotnom obliku promjena od manje povezanog oblika u povezaniji oblik. Riječ je o prijelazu od neodređenog odnosno, homogenog, k određenom, heterogenom stanju. Ova je transformacija praćena rasipanjem pokreta i integracijom materije (Spencer u Supek, 1965:113). Za Spencera je evolucija univerzalni kozmički zakon, dakle, zakon razvitka cijele prirode (Supek,

1965:32). Stoga i njegova *sintetička filozofija* pokazuje univerzalnu primjenjivost tog zakona. Dakle, zakon evolucije jednako vrijedi za društvene⁸ kao i za psihološke i biološke pojave. “Postoji tendencija da se iznad organske evolucije nastavi u različitim smjerovima daljnja evolucija” (Spencer u Supek, 1965:119).

Nastavak evolutivnog procesa iznad organske sfere Spencer naziva superorganskom evolucijom. Najzanimljiviji oblik superorganske evolucije jest evolucija društva. S obzirom na stupanj evolucijskog razvoja odnosno, njihovu kompleksnost, Spencer razlikuje diferentne tipove društva: jednostavna društva, složena društva, dvostruko složena društva (Spencer u Supek, 1965:141)...

Istodobno s prethodno spomenutom tipologijom društava, Spencer uvodi još jednu distinkciju koja je od osobitoga značenja za našu raspravu. On, naime, razlikuje *militaristički* i *industrijski* tip društva. I ova tipologija ukorijenjena je u njegovu univerzalnu evolucijsku shemu, a za nas je značajna jer industrijskim društvom Spencer, u stvari, naziva moderno društvo.

Industrijska su društva razvijeniji i savršeniji oblik društvene organizacije o čijim se obilježjima Spencer pohvalno izražava. Dok je militarističkom tipu inherentna korporativna akcija, u industrijskom tipu “obrana individualnosti postaje osnovnom dužnošću društva” (Spencer u Supek, 1965:195). Individualna organizacija koja podvrgava sve druge organizacije dobru pojedinaca dominantna je crta industrijskog društva (Spencer u Supek, 1965:180, 195). Oštro inzistiranje na zaštiti života, slobode i vlasništva otkriva Spencerov liberalni svjetonazor. U industrijskom društvu zadaća je vlasti potvrđivanje i izvršavanje prosječne volje građana. Opadanjem moći i utjecaja društvenih autoriteta, raste opseg individualne akcije, a ugovorni odnos postaje univerzalan (Spencer u Supek, 1965:197). Na ekonomskom planu industrijsko društvo pokazuje tendenciju da se asimilira sa susjednim društvima (Spencer u Supek, 1965:206).

Ekspanzija obrazaca industrijskog tipa društva fundamentalna je odrednica slike europskih društava 19. stoljeća. Kontrarnost industrijskog tipa društva nasuprot militarističkom tipu društva u krajnjoj se instanciji svodi na opoziciju moderno – tradicionalno. Zagovaranjem vrijednosti industrijalističkog društva Spencer se svrstava u progresivniju strukturu intelektualnih tokova 19. stoljeća.

Međutim, kao što smo na početku poglavlja anticipirali, određene metodološke pretpostavke otkrivaju i njegovu reakcionarnu dimenziju. Naime, njegov koncept univerzalne evolucije počiva na pretpostavci “kontinuiranog gomilanja gotovo neprimjetnih promjena u toku dugog vremenskog perioda” (Supek, 1965:27). Takav polagani evolucijski razvitak odbacuje mogućnost diskontinuiteta odnosno, skokovitog prijelaza s nižeg evolucijskog oblika na viši. Primijenjena na društvenu stvarnost ova teorija implicira odbacivanje revolucionarnih društvenih promjena. Stoga se može reći da je Spencerovo poimanje evolucije u svojoj biti konzervativno (Supek, 1965:27–28, 31).

Spencerov konzervativizam produbljen je drugim metodološkim konceptom poprilično utjecajnim u 19. stoljeću – organicizmom. Najkraće rečeno, organicizam u

⁸ Dakako da je primjena zakona evolucije u sociologiji posve neprihvatljiva, jer zanemaruje specifični determinizam društvenih pojava. No, tumačenje društvenog razvitka uporabom prirodnih ili bioloških zakona za Spencera je posve legitimno i neupitno (Supek, 1965:28, 29).

sociologiji pokušao je tumačiti društvo prema analogiji s biološkim organizmom. U organicističkoj koncepciji društva, cjelina, odnosno, društvo ima prioritet u odnosu na svoje dijelove odnosno, pojedince. To je gledište kontradiktorno u odnosu prema Spencerovoj liberalnoj poziciji i ranije isticanom inzistiranju na individualnoj inicijativi pojedinca. U njemu se ujedno reflektiraju konzervativni korijeni Spencerova organicizma koji odbacuju mogućnost nasilnih intervencija u društveni poredak i bilo kakve radikalne društvene promjene (Supek, 1965:15).

No, ova proturječnost u vezi društvene uloge pojedinca nije samo endemična pojava jer je cjelokupna Spencerova sociologija prožeta proturječjem. Proturječje o kojem govorimo upravo je ono koje karakterizira čitav korpus klasičnih socioloških teorija; nerazrješivo proturječje između modernističkih i konzervativnih premisa. Niti Spencerova teorijska zgrada nije bila imuna na paradoks prisutan u samim temeljima sociološke znanosti. Iako se s jedne strane zalagao za konstituiranje i ekspanziju industrijskog tipa društva i propagirao etos individualizma, što nedvosmisleno otkriva njegove simpatije prema modernističkim kretanjima, prihvaćanje organicističkog modela društva i evolucionističke teorije ubraja ga u konzervativne krugove.

7. EMILE DURKHEIM – “DRUŠTVO ORGANSKOG TIPA SOLIDARNOSTI”

Kakva je Durkheimova (1858 – 1918) slika modernog društva? Kao primjeren odgovor na ovo pitanje možda je najbolje navesti dva iznimno važna koncepta njegove sociologije: koncept društva kao *društva organske solidarnosti* i koncept *anomije*.

Pojam organske solidarnosti razvijen je u okviru rasprave o podjeli društvenog rada. Durkheim razlikuje dva tipa solidarnosti kojima je korespondentna specifična društvena struktura. Tako on razlikuje dva tipa društva: društvo mehaničke solidarnosti i društvo organske solidarnosti. O mehaničkoj solidarnosti riječ je kad je stanje svijesti zajedničko svim članovima istog društva. Drugim riječima, društvom mehaničkog tipa solidarnosti dominira snažna kolektivna svijest.⁹ Mehanička solidarnost temelji se na načelu sličnosti pojedinaca i u takvim društvima individuum je izravno povezan s društvom, bez ičijeg posredovanja (Durkheim, 1984:71, 83).

U društvima organske solidarnosti mehanizmi društvene integracije zasnivaju se na diferentnim principima. Naime, ovdje se podjela rada manifestira kao glavni izvor društvene solidarnosti. Najvažnija konzekvencija funkcionalne diferencijacije i specijalizacije radnih zadataka jest što distingvirane funkcije čini međusobno ovisnim odnosno, solidarnim. Tako, organska solidarnost proizlazi iz različitosti društvenih uloga. Ona pretpostavlja naglašenu osobnost individuum, jer pojedinac, s većom specijalizacijom funkcija, više ovisi o društvu (Durkheim, 1984:68–87). Na taj način jasnijom postaje diskrepancija između veće samostalnosti pojedinca i istodobno njegove sve veće ovisnosti o društvu (Cvjetičanin u Kalanj – Šporer i dr. 1987:59).

⁹ Kolektivna svijest jedan je od najvažnijih pojmova Durkheimove sociologije, a on je određuje na sljedeći način: “Skup vjerovanja i osjećaja koja su zajednička prosječnom članu jednoga istog društva čini određeni sustav koji ima vlastiti život; nazivamo ga kolektivnom ili zajedničkom svijesti” (Durkheim u Cvjetičanin – Supek, 2003:10).

Prema Durkheimu, moderno društvo s kraja 19. stoljeća ekvivalentno je društvu organskog tipa solidarnosti koje obilježava razvijena podjela rada. Konstituiranjem društva organske solidarnosti zbile su se korjenite strukturalne promjene. One se ponajprije ogledaju u dubokoj moralnoj krizi koja zahvaća moderna društva. Moral svojstven društvima mehaničkog tipa solidarnosti iščeznuo je, a alternativni se još nije uspio razviti. Moralna kriza, koja toliko zabrinjava Durkheima očituje se i kao konzekvencija sve izraženijeg individualizma. Kidanjem veza koje pojedinca vežu uz društvenu grupu dolazi do socijalne dezintegracije. Narušavanje društvene kohezije, dezorganiziranost i disfunkcionalnost modernog društva Durkheim označava pojmom anomije (Cvjetičanin u Cvjetičanin – Supek, 2003:40, 65). Anomija je ključni koncept njegove socijalne teorije (Cvjetičanin u Cvjetičanin – Supek, 2003:65).

Pojam anomije presudan je za Durkheimovo proučavanje fenomena samoubojstva. Za moderna društva karakterističan je tip samoubojstva koji proizlazi iz anomijskog stanja. Budući je socijalna kohezija narušena i da društvo više nije čvrsto integrirano, slabi veza koja pojedinca veže uz grupu. Stoga se u modernim društvima prekida ova veza što može dovesti do suicidalnog čina. “Za čovjeka je karakteristično to što njegove uzde nisu fizičke nego moralne, odnosno društvene” (Durkheim u Cvjetičanin – Supek, 2003:251). Osnovni uzrok koji oslobađa sklonost koja ljude nagoni na samoubojstvo jest individualizam. Dok je u tradicionalnim društvima položaj pojedinca u društvenoj hijerarhiji određen rođenjem ili imperativima zajednice, individualizam je središnji princip modernih društava. Svaki individuum želi postići vlastite ciljeve te na to polaže puno pravo (Aron, 1970:34). U takvom izrazito kompetitivnom okruženju, ako se ne ostvare željeni planovi, pojavljuje se nezadovoljstvo, patnja, depresija, melankolija... Upravo ova disproporcija između aspiracija i neuspjeha u njihovom ostvarivanju kod određenih pojedinaca može rezultirati samoubojstvom.

I Nisbet podvlači Durkheimovu zaokupljenost fenomenom individualizma. Prema njegovoj interpretaciji, motiv izoliranosti pojedinca u modernom društvu provlači se kroz cjelinu Durkheimova djela i ocrta okvir za raspravu o podjeli rada, društvenoj solidarnosti i samoubojstvu. Esencija modernosti prema Durkheimu je, nastavlja Nisbet, gubitak osjećaja društva koji može supstituirati individualnost. “To je bio osnovni učinak industrijalizma, masovne demokracije i sekularizma” (Nisbet, 2005:300).

Nije teško primijetiti Durkheimov negativan stav prema brojnim fenomenima karakterističnim za moderno društvo. Kritičkim odnosom prema određenim aspektima modernosti, osobito prema individualizmu, Durkheim stoji na liniji konzervativnog mišljenja. Ipak, Durkheimova sociologija sadržava onu prosvjetiteljsko-progresivno dimenziju. “On je preveliko dijete modernizma, previše sklon znanosti i liberalnoj demokraciji, da bi tražio izlaz u bilo kojem tradicionalizmu koji su reakcionarni političari nastojali reafirmirati u Francuskoj – ali i u Europi” (Nisbet, 2005:304).

Umjesto toga, Durkheim razvija projekt društva zasnovanog na načelima *solidarizma*. On, naime, pledira za obnavljanje profesionalnih korporacija unutar kojih se razvija povezanost individuumu i njihova međusobna solidarnost. Profesionalne korporacije su intermedijarne grupe koje popunjavaju prazninu između pojedinaca i države i imaju učinak integriranja. Profesionalna grupa jedina je kadra ograničiti prekomjeran

individualizam i egoizam pojedinaca te, istodobno, njegovati osjećaj solidarnosti. U profesionalnim korporacijama, dakle, Durkheim vidi lijek za bolest modernog društva i sredstvo njegove moralne obnove (Durkheim, 1984:xxxix–xxxix)

8. TÖNNIESOV KONCEPT “GEMEINSCHAFTA” I “GESELLSCHAFTA”

U raspravi o načinu na koji je klasična sociologija interpretirala određene fenomene modernog društva nipošto ne smijemo zaobići Ferdinanda Tönniesa (1855 – 1936) i njegovo razlikovanje *Geimenschafta* i *Gesellschafta*, odnosno zajednice i društva. Spomenuto razlikovanje umnogome podsjeća na Durkheimovo razlikovanje društva mehaničke i društva organske solidarnosti (Lukić, 1987:34).

Nisbet ističe veliko značenje Tönniesova koncepta *Gemeinschafta* i *Gesellschafta* i iznimno snažan utjecaj koji je imao na modernu socijalnu teoriju. Ova je tipologija vrlo popularna i često se upotrebljava u sociološkim analizama. Ona vrlo efektivno izražava historijski prijelaz od tradicionalnog društva medievlnog karaktera s izraženim karakteristikama zajednice na moderno industrijsko društvo (Nisbet, 2005:71). Navedena tranzicija uključuje prijelaz s političkog poretka temeljenoga na zajednici i korporativizmu na onaj temeljen na racionalnim načelima i individualizmu, prijelaz društvene organizacije utemeljene na askribiranom statusu na društvenu organizaciju koja se zasniva na ugovornom odnosu te, naposljetku, prijelaz sa sakralnih na sekularne kategorije mišljenja (Nisbet, 2005:73).

Gemeinschaft odnosno zajednicu, karakterizira odnos pojedinaca koji je utemeljen na različitim afektivnim stanjima. Tako u tom tipu društva prevladava osjećajnost, bliskost, međusobno poštovanje i uvažavanje, prijateljstvo, solidarnost, vjernost, ljubav... Osim toga, u zajednici su osobito važni običaji i snaga tradicije. Nasuprot tome, u *Gesellschaftu* su prisutni naglašeni individualizam, sebičnost, proračunatost i impersonalnost. “Esencija *Gesellschafta* je racionalnost i kalkulacija” (Nisbet, 2005:75). Umjesto tradicijom, u *društvu* su međuljudski odnosi regulirani ugovorom, propisima i sankcijama (Nisbet, 2005:74–75).

Treba, međutim, istaknuti da razlikovanje *Gemeinschaft* i *Gesellschaft* ne predstavlja samo apstraktnu tipologiju, nego da se ovi tipovi mogu koristiti pri analizi konkretnih historijskih društava. Moderno društvo koje Tönnies ima na umu odgovara *Gesellschaftu* ili *društvu*. *Gesellschaft* treba shvatiti ujedno kao proces koji je ekvivalentan procesu modernizacije (Nisbet, 2005:75). Tako moderno društvo koje simbolizira tržišna ekonomija i korespondentan zakonski i moralni sustav reprezentira tip *Gesellschafta*. U njemu iščezava značaj obitelji i prijateljskih veza. Također nestaje djelovanje koje određuje društvena zajednica. “Nasuprot tome, ovdje je svatko samostalan i izoliran, te je prisutna tenzija pojedinca protiv svih drugih” (Tönnies u Nisbet, 2005:76). Ipak, premda tipovi *Gemeinschafta* i *Gesellschafta* korespondiraju tradicionalnom odnosno, modernom europskom društvu, pogrešno bi bilo zaključiti da se opisani tipovi međuljudskih odnosa pojavljuju isključivo u odgovarajućem društvu. Drugim riječima, Tönnies nastoji pokazati, a to se često previđa, da se elementi *Gemeinschafta* mogu pronaći u modernom društvu jednako kao što su određena obiljež-

ja *Gesellschaft* prisutna u tradicionalnom društvu (Nisbet, 2005:76). Dakle, dva tipa društvene organizacije nigdje se ne pojavljuju u svom čistom obliku.

Kao i drugi socijalni teoretičari njegova vremena i Tönnies izražava dvojak odnos prema modernosti. Naime, on preferira društveni tip *Geinschaft* i osjeća nostalgiju za društvenom zajednicom u kojoj je sam rođen (Nisbet, 2005:74). No, to ne znači da Tönnies ne identificira i neke pozitivne strane *Gesellschaft*, dakle, modernog društva. Specifična konstelacija društvenih i intelektualnih elemenata u modernom društvu rezultirala je određenim blagodatima koje se izvan ovoga socijalnog konteksta ne bi mogle razviti. Tönnies pritom ponajprije podrazumijeva razvoj znanosti i umjetnosti.

9. MAX WEBER – PROCES RACIONALIZACIJE

Kad je riječ o Maxu Weberu (1864 – 1920) i njegovu poimanju modernog društva, smatramo da treba izdvojiti i apostrofirati tri pojma koji nam se čine najrelevantniji s obzirom na predmet kojim se bavimo:

1. kapitalističko društvo,
2. klasno društvo,
3. birokratsko društvo.

Posrijedi su različite pojmovne artikulacije koje, svaka na svoj način, izražava esencijalna obilježja modernog društva. Ovi izrazi, dakako, reflektiraju Weberova razmatranja ekonomskog ustrojstva, strukture i organizacije modernog društva.

Koncept koji stoji u temeljima svih triju istaknutih pojmova jest koncept *racionalizacije*. Koncept racionalizacije je uz motiv *diferencijacije* jedan od dvaju središnjih dimenzija Weberova tematiziranja modernosti (Zeman, 2004:74). Diferencijacija podrazumijeva proces raspadanja nekoć homogene i kompaktne društvene cjeline na autonomna i međusobno indiferentna područja. Pritom je došlo do odjeljivanja znanosti, morala i umjetnosti u zasebne sfere te njihova zajedničkog distingviranja, kao područja znanja, od sfere vjerovanja. Osim ovih dviju sfera, u modernom društvu kao zasebna područja iskristalizirala su se ekonomska sfera i autonomni pravni sustav. Razaranjem nekadašnje društvene homogenosti svakoj od novonastalih sfera omogućen je autonoman razvoj sukladan vlastitoj logici i specifičnoj zakonitosti (Zeman, 2004:75, 83).

Uz diferencijaciju, ključni koncept Weberova razmatranja modernog društva jest ideja racionalizacije. Treba napomenuti da je od ideje racionalizacije neodvojiv koncept “raščaravanja” (*Entzauberung*) svijeta. Riječ je o komplementarnom procesu koji, zapravo, reprezentira naličje racionalizacije (Zeman, 2004:74). Iako je riječ o središnjem konceptu njegove sociologije, u Weberovu djelu nije moguće pronaći univokno određenje racionalizacije¹⁰ (Zeman, 2004:76). Mi smo ipak nastojali podvući neke elemente ideje racionalizacije koji se mogu pronaći u sociološkoj literaturi.

¹⁰ Tako pojedini autori izdvajaju čak šesnaest različitih značenja koje Weber pridaje pojmu “racionalno”. No, također postoje interpretacije prema kojima se od Webera nije ni mogla očekivati jednoznačna definicija modernosti. Argument u prilog toj tezi jest da je Weber primarno empirijski orijentiran znanstvenik kojem nije stalo do definiranja same ideje racionalnosti. Naprotiv, u središtu je njegova interesa konkretna manifestacija te ideje u historiji ljudskih društava (Zeman, 2004:77).

Racionalizacija je proces koji je transformirao obrasce tradicionalnog društva, njegov vrijednosni sustav i međuljudske odnose u impersonalne, birokratizirane oblike modernog života (Nisbet, 2005:293). Riječ je o temeljnom procesu moderne povijesti koji zahvaća različite društvene sfere. Tako su racionalizacijom obuhvaćeni ekonomski sektor, državna organizacija, pravni sustav, znanost, arhitektura ali i umjetnost (Weber, 2006:17–19).

I Zeman izdvaja određena mjesta u Weberovim djelima koja se pokazuju najrelevantnijima za formuliranje koncepta racionalizacije (Zeman, 2004:79–83). Tako na jednom mjestu Weber naglašava vjerovanje “civiliziranog” čovjeka u načelnu racionalnost uvjeta njegovog svakodnevnog života. Dakle, uvjeti svakodnevnog života su racionalno spoznatljivi ljudski artefakti, podložni kontroli i modifikaciji.

Osnovna je tema svih Weberovih socioloških razmatranja moderno kapitalističko društvo (Đurić, 1964:104). Weber je smatrao kako je ovaj društveno-ekonomski sustav jedinstven fenomen neusporediv s bilo kojim društvom u povijesti (Đurić, 1964:104). Privreda je temeljna sila modernog društva i sva ostala obilježja derivirana su iz privredne sfere. Racionalna organizacija proizvodnje osnovno je svojstvo kapitalističke privrede. Slobodno tržište, radnička klasa, stroga podjela rada te precizno vođenje poslovnih knjiga daljnje su odrednice kapitalističke ekonomije. Neprestano ulaganje u nove poslovne akcije također je važno obilježje privrede. Težnja za profitom paradigmatički je primjer podređivanja društvene djelatnosti kategorijama sredstvo – cilj (Đurić, 1964:106–107).

Ostavljajući po strani neke vrlo zanimljive dimenzije Weberova tematiziranja modernog kapitalističkog poretka, prelazimo na drugu relevantnu značajku modernog društva koju vrijedi izdvojiti. Riječ je o poimanju modernog kao klasnog društva. Smatramo da je riječ o značajnom momentu budući da konstituiranjem kapitalističkoga društvenog poretka dolazi do restrukturiranja društvene slojevitosti. Naime, ne samo Weber, nego i cijela klasična sociologija evidentira iščezavanje feudalnog sustava staleške hijerarhije i pojavu novog oblika društvene nejednakosti. “Nad kolijevkom sociologije bila je ispisana spoznaja da je moderno društvo koje je izgrađeno na idealima Francuske revolucije, u stvari, klasno društvo, to jest da je feudalni sistem staleške hijerarhije u njemu samo zamijenjen novim oblicima nejednakosti između ljudi” (Đurić, 1964:138).

Klase su u potpunosti determinirane ekonomskim faktorima. Korijeni svih klasnih razlika nalaze se u sferi distribucije materijalnog bogatstva. Klasna podjela određena je također i mogućnostima stjecanja dohotka u uvjetima robnog tržišta (Weber u Đurić, 1964:304). Dakle, za pojam klase, uz posjedovanje materijalnog imetka, presudni su i izgledi za njegovo stjecanje u okviru tržišne privrede. “Klasni položaj je u krajnjoj liniji položaj na tržištu” (Weber u Đurić, 1964:305).

Weber je osobito bio zaokupljen fenomenom društvene organizacije. Ovu dimenziju Weberova djela naglašava Nisbet koji smatra da je Weber više od drugih svojih kolega bio sociolog “organizacijske revolucije” (Nisbet, 2005:147). Weberova analiza organizacijskog ustrojstva modernog društva ponajprije se ogleda u tematiziranju *birokracije*. Birokracija je najracionalniji oblik društvene organizacije. Posrijedi je društve-

ni mehanizam koji sustavno koordinira aktivnosti velikog broja ljudi te s maksimalnom djelotvornošću izvršava postavljene zadaće.

Birokratska organizacija pretpostavlja visok stupanj društvene podjele rada. Pritom svaki njezin član zauzima precizno određen položaj i izričito utvrđena prava i obaveze. Sfera nadležnosti definirana je strogo utvrđenim općim pravilima, odnosno, zakonima i upravnim aktima. Radne aktivnosti zasnivaju se na službenoj proceduri i pisanim dokumentima te isključuju djelovanje na temelju simpatije, mržnje i drugih afektivnih i emotivnih stanja. Birokracija, nadalje, podrazumijeva precizno utvrđen hijerarhijski sustav unutar kojega članovi organizacije na višim položajima nadziru rad niže rangiranih članova. Za obnašanje službenih dužnosti nužno je temeljito stručno školovanje. Uspješno izvršene radne zadaće novčano se nagrađuju. Tako se članove organizacije potiče na savjesno obavljanje dužnosti, ali ih se ujedno dovodi u odnos ekonomske ovisnosti (Weber u Đurić, 1964:333–340).

Sveobuhvatna birokratizacija modernog društva manifestni je izraz načela racionalizacije (Nisbet, 2005:146). Ekspanzija birokratske organizacije u različitim sektorima društvene djelatnosti historijski je proces koji u velikoj mjeri označava odmak od srednjovjekovlja i konstituiranje modernog društva (Nisbet, 2005:146).

Kakvo je u krajnjoj liniji Weberovo poimanje modernog društva? Kao i u slučaju prethodno razmatranih mislioca, i kod Webera je primjetna izvjesna ambivalentnost pri ocjenjivanju karaktera modernog društva. Dvosmislenost čini bitnu crtu Weberova viđenja modernosti (Zeman, 2004:85). S jedne strane, Weber smatra kako “raščaravanje” svijeta i organizacija društva na racionalnim principima s dominantnom ulogom znanosti i tehnike moderan svijet čini transparentnijim, uređenijim i pouzdanijim. No, s druge strane, to ne znači da je isto to moderno društvo istodobno sretnije i smislom ispunjenije mjesto (Nisbet, 2005:85). Naime, sveopća racionalizacija i birokratizacija modernog društva rezultiraju određenim dehumanizirajućim učincima. Individuum u modernom društvu postaje tek kotačić glomazne birokratske mašine.

Stoga, umjesto da bude instrument čovjekova oslobođenja od okova tradicije, racionalna organizacija modernog društva “priprema teren za novu vrstu ropstva” (Đurić, 1964:167). “Weber je sa zabrinutošću gledao na proces sveopće racionalizacije društvenog života samo zbog toga što je smatrao da birokracija guši čovjeka, sprečava ga da živi kao racionalno biće i pretvara u stvar, u automat bez svijesti i odgovornosti” (Đurić, 1964:168). Prema tome, pojedinac modernog doba uhvaćen je u “željezni kavez birokracije”. Nismo sigurni da bi netko, stotinjak godina nakon što je Weber iznio svoje objekcije o karakteru i neuralgičnim točkama modernog društva, uspješno proturječio njegovim pesimističnim tezama.

10. ZAKLJUČAK

U ovom smo radu pod istim povećalom razmatrali modernost i klasičnu sociologiju. Na vidjelo je izišla njihova uska povezanost, koju smo, nadamo se, u dovoljnoj mjeri uspjeli pokazati. Ne bismo pogriješili kad bismo rekli da su klasična sociološka misao i modernost neodvojivo povezane. Sociologiju se može shvatiti kao neželjeno dijete modernosti koja je uvijek prati poput sjene. Ova znanstvena disciplina neka je

vrsta njezine savjesti koja uvijek propituje temeljne pretpostavke modernosti. S druge strane, sociologija je obilježje inherentno modernom društvu jer racionalno znanstveno istraživanje predstavlja jedan od konstitucijskih principa modernosti.

Također smo utvrdili da se sociologija pojavljuje kao odgovor na društvenu krizu koja potresa moderno društvo. Pritom se ponajprije misli na promjene generirane velikim političkim revolucijama, ali i transformacijama Zapadnog svijeta potaknute industrijalizacijom. Na razmišljanja prvih sociologa iznimno su utjecala određena intelektualna strujanja koja su dolazila iz dvaju suprotstavljenih intelektualnih horizonta. Riječ je o filozofiji prosvjetiteljstva s jedne, te kruga konzervativnih mislioca, s druge strane. Utjecaj dvaju oprečnih misaonih pravaca očituje se u ambivalentnosti klasičnih socioloških teorija. Naime, one su s jedne strane kritički orijentirane prema određenim fenomenima koje sa sobom donosi moderno društvo i u tom smislu sadržavaju izrazitu komponentu tradicionalizma. No, ipak smatraju kako revitalizacija tradicionalne patrijarhalno-feudalne društvene strukture, ne samo da nije moguća, nego nije ni poželjna. Dakle, odbacuju se krajnje konzervativne implikacije. Pristajanje uz modernistička strujanja ogleda se i u “znanstvenosti” klasične sociologije. Drugim riječima, nasuprot ranijem tematiziranju društvenih fenomena zasnovanim na postavkama filozofije historije, sociologija se konstituira kao moderna empirijska znanost prema uzoru na prirodne znanstvene discipline. Iako su izvjesne natruhe filozofije povijesti prisutne kod pojedinih razmatranih sociologa, orijentacija i inzistiranje na znanstvenoj racionalnosti je očito. Pokazali smo na primjeru izabranih sociologa, Comtea, Spencera, Durkheima, Tönniesa i Webera, kako je u sociologiji prisutan ovakav dvojak odnos prema modernosti. Paralelizam tradicionalnih i modernih vrijednosti karakterističan je za cjelokupnu sociološku znanost i u tome se nalazi njezin *paradoks*. Razmatranim sociolozima zajednička je određena doza nostalgije prema tradicionalnom društvu, ali oni su isto tako svjesni da je tijek povijesti ireverzibilan pa svoje snage usmjeravaju prema korekciji izvjesnih negativnih pojava u modernom društvu.

Tablica 1. Pojmovne artikulacije modernog i tradicionalnog društva u klasičnoj sociologiji

	Comte	Spencer	Durkheim	Tönnies	Weber
Moderno društvo	Pozitivističko (znanstveno-industrijsko) društvo	Industrijsko društvo	Društvo organskog tipa solidarnosti	Gesellschaft	Kapitalističko društvo Klasno društvo Birokratsko društvo
Tradicionalno društvo	Društvo teološkog načina razmišljanja	Militarističko društvo	Društvo mehaničkog tipa solidarnosti	Gemeinschaft	Tradicionalno društvo

Također je zanimljiva terminologija kojom pojedini sociolozi pregnantno izražavaju esenciju modernog društva. Treba napomenuti da se razmatrani mislioci koriste različitim izrazima kojima deskribiraju značajke modernog društva, ali mi smo u sljedećoj

tablici izdvojili formulaciju za koju mislimo da je najreprezentativnija za određenog sociologa. Jednako tako smatramo efektinim izdvojiti oznake koje ovi autori pridružuju tradicionalnom društvu. Kod sve petorice autora zamjetne su takvi dihotomni modeli budući da se moderno društvo po pravilu određuje u opoziciji prema tradicionalnom društvu. One predstavljaju i koristan heuristički instrument za izgradnju pojedinih teorijskih sustava.

Još nam je preostalo da barem u kratkim crtama razmotrimo aktualnost klasične sociologije danas. Riječ je o iznimno važnom i relevantnom pitanju koje svakako zaslužuje detaljnije istraživanje. No, ovdje ne možemo dalje razrađivati navedenu tematiku pa se moramo zadovoljiti time da naznačimo u kojem smjeru bi se trebala odvijati jedna takva rasprava i da o tom pitanju zauzmemo načelno stajalište. Sigurni smo da sociološki klasici na početku 21. stoljeća, ne samo da zaslužuju biti predmet studija, nego smatramo da se nitko ozbiljnije ne može baviti sociološkom teorijom ako nije upoznat s radovima Webera, Durkheima, Tönniesa i djelima drugih velikana ove znanstvene discipline. Njihovi pojmovno-teorijski i metodološki koncepti postavili su temelje sociologije. Prema tome, današnja sociologija nalazi se unutar “zgrade” koju su sagradili prvi sociolozi te oni još uvijek predstavljaju njezine nosive stupove. Fundamentalni značaj i nezaobilaznost klasičnih sociologa podvlači i Nisbet: “Uklonite iz današnje sociologije one perspektive i okvire kojima su nas opskrbili ljudi poput Webera i Durkheima, pa će od svega ostati jedva beživotne hrpe podataka i raspršenih hipoteza” (Nisbet, 2005:5). Prema Nisbetu, klasični su sociolozi formirali idejnu i pojmovnu jezgru sociologije, razdvojili sociologiju od ostalih znanstvenih disciplina i tako joj dali prepoznatljiv identitet. Ovaj nukleus ideja tvori osnovu “sociološke tradicije” i sociologiji daje transgeneracijski kontinuitet (Nisbet, 2005). Dakle, bavljenje sociološkom teorijom uvijek podrazumijeva vraćanje očevima discipline. Pritom ne mislimo na sterilno reproduciranje njihovih ideja, teorija i koncepata, nego na poticajni i produktivni dijalog na koji nas njihovi radovi svojom svježinom i intelektualnom suptilnošću uvijek iznova pozivaju. Ovaj razgovor uključuje i tematiziranje značajki današnjega Zapadnog društva. Bez obzira nazivamo li ga modernim ili postmodernim ili mu pridajemo neki treći naziv, sigurno je da je ono još uvijek suočeno s određenim fenomenima kojima su bili zaokupljeni klasični sociolozi.

LITERATURA

- Aron, Raymond (1968) **Main Currents in Sociological Thought 1**. London: Pelican Books.
Aron, Raymond (1970) **Main Currents in Sociological Thought 2**. London: Pelican Books.
Burke, Edmund (1993) **Razmišljanja o Francuskoj revoluciji**. Zagreb: Politička kultura.
Calinescu, Matei (1988) **Lica Moderniteta**. Zagreb: Stvarnost.
Comte, Auguste (1984) **Kurs pozitivne filozofije**. Nikšić: Univerzitetna riječ.
Condorcet (2001) **Nacrt povijesnog prikaza napretka ljudskog duha**. Zagreb: Politička kultura.
Cvijetičanin, Veljko – Supek, Rudi (2003) **Emile Durkheim i Francuska sociološka škola**. Zagreb: Naklada Ljevak.
Durkheim, Emile (1984) **The Division of Labor in Society**. New York: The Free Press.

- Đurić, Mihailo (1964) **Sociologija Maksa Webera**. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Fiamengo, Ante (1966) **Saint-Simon i Auguste Comte**. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Gouldner, Alvin W. (1980) **Za sociologiju**. Zagreb: Globus.
- Habermas, Jürgen (1988) **Filozofski diskurs moderne**. Zagreb: Globus.
- Habermas Jürgen (1980) **Teorija i praksa**. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Kalanj, Rade; Šporer, Željka (ur.) (1987) **Emile Durkheim i suvremena sociologija**. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Kalanj, Rade et al. (ur.) (1991) **Max Weber: suvremene interpretacije**. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Kalanj, Rade (1994) **Moderno društvo i izazovi razvoja**. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo/Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Kalanj, Rade (ur.) (1990) **Modernost i modernizacija**. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Kant, Immanuel (2000) **Pravno-politički spisi**. Zagreb: Politička kultura.
- Lukić, Radomir D. (1987) **Formalizam u sociologiji**. Zagreb: Naprijed.
- Mimica, Aljoša (2004) **Emil Dirkem i radikalna sociologija**. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mimica, Aljoša (1999) **Tekst i kontekst**. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Nisbet, Robert (2005) **The Sociological Tradition**. New Brunswick/London: Transaction Publishers.
- Ray, Larry J. (1999) **Theorizing Classical Sociology**. Buckingham: Open University Press.
- Supek, Rudi (1965) **Herbert Spencer i biologizam u sociologiji**. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Touraine, Alain (1995) **Critique of Modernity**. Oxford/Cambridge: Blackwell.
- Weber, Max (2006) **Protestantska etika i duh kapitalizma**. Zagreb: MISL.
- Weber, Max (1999) **Vlast i politika** (Uredio i predgovor napisao Vjeran Katunarić). Zagreb: Naklada Jesenski i Turk/Hrvatsko sociološko društvo.
- Zeman, Zdenko (2004) **Autonomija i odgođena apokalipsa**. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

MODERNITY AND CLASSICAL SOCIOLOGY: AMBIGUITY OF CLASSICAL SOCIOLOGICAL THEORY

KREŠIMIR ŽAŽAR

University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

The main subject of this discussion is relation between modernity and classical sociology. In this article is shown that sociology, as a specific science, is an answer to social crisis of modern society. Industrialization and political revolutions are two main forces responsible for constitution of modern society. Here is emphasized importance of social context in which sociological thought was born. In this article the authors also shows that sociology is founded under the influence of two contrary lines of thought. Although Enlightenment had significant impact on classical sociology, for early sociologists ideology of conservatism was the main source of ideas. Influence of these two contradictory perspectives is the main reason for ambiguity of classical sociological theories. In other words, classical sociology has a critical approach to different aspects of modern society, but, at the same time, this criticism does not mean rejection of modern society as a whole. Classical sociologists thought that the course of social process could not be changed. Thus the restoration of former social structures is neither possible nor desirable at all. Duality of traditional and modern values is a universal characteristic of all classical sociological theories. How this duality is expressed in the works of Comte, Spencer, Durkheim, Tönnies and Weber is examined further in the article. At the end the author places an emphasis on the relevance of classical sociology today.

Key words: MODERNITY, INDUSTRIALIZATION, POLITICAL REVOLUTIONS, ENLIGHTENMENT, ANTI-ENLIGHTENMENT, CONSERVATIVISM, PARADOX OF SOCIOLOGY